

هونهری وینه کیشانی نوی له سهدهی بیسته مدا

یاسین فهقی سهعی

بۆ ئاگاداری

خوینهری بهر پیز :

له ژماره «٤٢» ی گۆفاره که مانداو ، له لاپه ره «٥٠ - ٥٢» بهشی یه که می باسیگمان بلاو کردووته وه به ناونیشانی «هونهری وینه کیشانی نوی له سهدهی بیسته مدا» که کاک یاسین فهقی سهعی له ئیتالیا وه بوی ناردبووین ، به لام له بهر هندی هوی له ئیرادهی ئیمه به دهه باسه که ئهم که م و کورتی یانهی تی که وتبوو ، بویه به پیوستان زانی ئهم چهند خاله تان بۆ دیاری بکهین .

١ - په راویزه کافی بهشی یه که م له گهل باسه که دا بلاو نه بوو بونه وه ، بویه به پیوستان زانی له گهل ئهم به شه دا بلاوی یان بکهینه وه که له ژماره «١ - ١٥» هیه ، بۆ ئه وهی خوینهر بتوانی سوودی ته واو له باسه که وه برگری .

٢ - کاکی وه رگپر پشه کی یه کی بۆ باسه که ناردوو ه که ئه ویش ههر وه رگپرانه و له و نامیلکه یه دا هاتوو ه که باسه که ی لی وه رگرتوو ه به لام له بهر ئه وهی له رووی هونهری یه وه بۆ بلاو کردنه وه نه گونجا ، بویه وامان به چاک زانی که بلاوی نه کهینه وه ، چونکه بهشی یه که می باسه که پیشر بلاو بوته وه و ده بوایه پشه کی یه که له گهل ئه و به شه دا بوایه .

٣ - وه رگپر له بهشی یه که م دا له رووی چوینه تی خویندنه وهی هندی ناودا که وتوته هه له وه ، بویه وا ده فی روونکردنه وه که ی خوی له خواره وه بلاو ده کهینه وه بۆ ئه وهی خوینهر سوودی لی ببینی . . .

هیوادارین خوینهران بمان به خشن و کاکی وه رگپریش له م هاریکاری یه به سووده ی دا به رده وام بیت . . .

«کاروان»

والیره دا راستی خویندنه وهی ئه و ناوانه ده نووسمه وه . . بیورن .

١ - (IL Fauvisme - فوقیزم - الفوفیه) .

٢ - (Cezanne - سیزان)

٣ - (Delaunay دېلونی)

• روونکردنه وه کی وه رگپر .

چهند تبیینی به که ده رباره ی بهشی یه که م . . داوا ی لی بووردن ده که م له خوینهرانی هیژا ، بۆ ئه و چهند هه له به ی له بهشی یه که م دا کراوه له چوینتی خویندنه وهی هندی ناودا ،

«ئهسپ سواری شین»

ههولیکي زۆری داوه بو شیتهل کردنی زاراوهی «تجرید» له بهر رووناکی ماناو مه بهسته تیۆری و میژووی به کاندایا ، جگه له مه زور به رهه می «شونبیرگ» ی موسیقارو «میندیلسونی» ی ئەندازیارو «ئارپ» و «فیننگیر» ی هونهرمه ند له و چاپکراوه دا بلاو کراونه ته وه .

ئهم گۆفاره شان به شانی ئهو ووتارو نووسینهانی تایهت بوون به هونهرو کلتوری هاوچه رخ ، گه لیکي دیکه ووتاری به که لکی ده رباره ی هونهری میلی و هونهری «سه ره تانی یانه» و هونهری «کلاسیک» ی وهونهری وینه کیشانی منالان بلاو کردۆته وه .

له بواری تیۆری دا ره خه نی توندو تیزان له ماتیریا لیزمو «پۆز تیشیم»⁽¹⁷⁾ ی سه ده ی بیستم ده گرت ، له و بروایه دا بوون له بارو زور فیکي ئاوادا پیداو یستی به کی زور گه و ره دینه پیشه وه ، پیداو یستی راجله کین و به ئاگاهاته وه به کی رۆحیانه ، پیداو یستی له دایک بوونی نوی و گۆر انکاری به کی قولی کۆمه لگا . ئی گومان ئه مهش به هوی به رهه می چرو به هیزی هونهری به وه ، له رینگای ئه رکی پیغه مبه رانه ی هونهرمه ند وه . ئهم جوړه بیرو باوه رو لیکدانه وه به بهر له هه موو که سی ده گه رپه وه بو (کاندنسکی) و (کلی) ی هونهرمه ند که به جووته به بهردی بناغه و به توانا ترین هونهرمه ند ه کانی ئهم بزوتنه وه به داده نرین .

ئهم بزوتنه وه به ده ورینکی گرنگی هه بووه له په ره سه ندنی هونهری وینه کیشاندا ، سه ره تا سالی 1910 به کۆمه لی تابلی (ئاوی) به که م ههنگاوی ئهم په ره سه ندنه ده خه نه بهرچاو ، مه بهستی سه ره کی ئه وان دا هینانی ته کنیک و زمانیکي هونهری نوی بووه ، ئه مهش به و معرجه ی له سه ر بناغه ی گه یاندنیکي ئاوتۆنومی ده رپرینه کان بیست ، به هوی شیوه هونهری به کان و په نگ سازی به نوی به کانه وه ، بو دارشتنی بنچینه به کی (خاک ، هیل ، رووبه ر) ، ئه مهش ئه وه ده گه به نی له قه ره بالعی په نگ و با به ته کانه وه به ره و کۆمه لی به رهه می دیکه که سه رتا پا

4 - (Extraeuropea - ئیکسترا ئه وروپی) واته (ده ره وه ی ئه وروپا)

5 - (Marinetti - مارینتی) شاعیرو نووسه ری ئیتالی به .

6 - (Die Brucke - دی بروکی) واته «پرد» - الجسر . ئیتر سوپاس .. «وه رگپر»

- به شی دووه م

6 بزوتنه وه ی «ئهسپ سواری شین» - IL Blaue Reiter - (کاندنسکی 1866 - 1944) ی هونهرمه ند ، له سالی 1911 دا له شاری «میونخ» ئهم بزوتنه وه به ی دامه زراند . سه ره تانی سه ره له دانی بزوتنه وه که ده گه رپه وه بو هه لویستی دووره په ریزی و خو جیا که ره وه ی هونهرمه ندانی میونخ ، به تایهتی ئه مانه ی لای خواره وه :

(کلی Klee 1879 - 1940) ، یافلینسکی 1864 - (مارک Marc 1880 - 1916) ، (مایک Macke 1887 - 1914) .

ئهم هونهرمه ندانه ده ستیان کرد به بلاو کردنه وه ی بیرو باوه ری خو یان و په وه یان ده رده بری که په فزی بنچینه «ناتورالی» و «منطقی» به کان ده که نو ئهو بنچینه به راست ده زانن که په نگ و سپای رۆحیان پتوه به و له پالنه ره کانی ناوه وه ی - ذات - وه له دایک ده بن .

ئهم بزوتنه وه به به توندی به ره نگاری (کوبیزم) ی ده کردو ره خه نی له بنچینه مه نطقه یه کانی ده گرت و له گه ل ئه وه شا بروایان به ههنگاوی نوی کاری گۆر انکاری به کانی ده هینا ، ئهم گروه چاپکراو نیکیان به ناوی «ئاله نا کو Almanacco» وه به چاپ ده گه یاند ، کۆمه لیکي زور له ئه دیبان و رۆشن بیران و هونهرمه ندان هاریکاریان له گه لدا ده کردن و به رهه میان تیدا بلاو ده کرده وه ، لیکۆلینه وه کانی «فۆرینگیر Worringer» ی میژوونوسی هونهری له سه ر لاپه ره کانی ئهم چاپکراوه به به رده وامی ده که وته بهرچاوی خو ئه ر ، ئهم میژوونوسه

هونهری وینهکیشان نهک شوپشی بگره به تهواوهتی له دایک بوونهوهیهکی نویی به خویهوه دی . سی بزوتنهوه سهریان هه لداو وهک ئاوینهیهک بو ههنگاو و نیازو خواستی کۆمه ل کهوتنه کۆری کارکردن و خزمهت کردنهوه ، ئیگومان ئه مهش ههروا به ئاسانی نه هاته گۆری و مه رجی سه رهکی و بنچینه یی ده گه رپته وه بو ئه وه هه ل و مه رجه تایبه تی یه ی له وه سالانه دا بو هونهری وینهکیشان ره خسابوو . .

بزوتنه وه ی راجیزم Raggismo سالی ۱۹۱۳ له لایهن هونه رمه ندان (لاریانو ف - ۱۹۳۵/۱۸۷۸ Larianov) و (گۆنچارو ف - ۱۹۶۲/۱۸۸۱ Gonciarov) هوه دامه زرا . مه به سستی سه ره کی و ئامانجی ئه م بزوتنه وه یه ، ههروهک له ناوه که یه وه ده رده که وی ، ئه وه بوو له سنووری ده وله تی ئه م هونه ره مه زنه دا بواریکی (مطلق) ته رخا ن بکات بو ئه وه ی توله تیشک و رهنگه فره و په رش و بلاوه کانی پریمایهک له ناویدا بیته جو له و بینه ره هه ست به جم و جو له و بزواندنی رهنگه کان بکات ، ئه م بزوتنه وه یه ده وانریت به کورت کراوه یه کی چروپری بزوتنه وه ی «کوبیزم» و فتوریزم و «ئورفیزم» دابزیت هه ره وهک هونه رمه ندان خو یان به م شیوه یه پیناسه یان ده کرد .

بزوتنه وه ی سوپرئاتیزم Suprematismo له هه مان سالدایه لایهن (مالفیچ Malevic ۱۹۳۵/۱۸۷۸) ی هونه رمه نده وه دامه زرا . ئه م بزوتنه وه یه له نیوانی (تابلو دینی یه پرۆزه کان) له لایهک و شوپشی شیوه سازی «کوبیزمی ئه نالیتیک» (۲۰) له لایهکی دیکه وه ، گه لی کاری کرابوو ه سه رو به به رده وام هه ولی توپزینه وه و لیکۆلینه وه ی ئه م دوو ریازه هونهری یه گرنگه ی ده دا . له ئاکامدا پاش ئه وه ی به قوناغیکی «کوبو - فتوریزم» ی دا تپه ری ، توانی بگاته دوا پریارو ئاماده کردنی بواریکی تایبه تی ، به هوی به کارهینانی شیوه و فورمه ئه ندازه یی به کانه وه وهک : لاکیشه ، سی گۆشه ، بازنه . . هتد .

شیوه ی ئه ندازیاری ته واوه . له گه ک به کارهینانی رهنگه مات و نه بزوتنه کاندایه . .

(کاندنسکی) له وه پروایدا بوو ، چ رهنگه کان . چ شیوه و بابه ته ته جریدی یه کان ، مانایه کی ته عبیری راسته و خو یان هه یه و پیوستیان به هه یچ هویه کی گه یاندن فی یه . ئه مهش ریگه ده دات به ده رکه وتنی به هاو نرخه رو حانی یه کان که بنچینه ی پتهوی «ئه سب سواری شین» ه .

(کلی) ی هونه رمه ندی سوپسری . له یه کی له تابلوکانیدا که پیکهانوو له چه ندین پارچه پارچه ی له ژماره نه هاتوو . پاش توپزینه وه یه کی زور له هونهری وینهکیشانی منالان و هونهری سه ره تالی یانه و هونهری (ئیکسترا ئه وروپی) (۱۸) . توانی به هوی قول بوونه وه بو ناخی هویه کان و لایه نه کانی (بوون) و ده رکه وتن و بینینی شته کانه وه ، له سه رتا پای ئه و شیوه و فورمانه تی بگات که بوونه ته سامان و میراتی «شیت بوون» ه گشتی یه کان ، واته رهنگه کان و چویتی بینینی شته کان له کاره هونه ری کاندایه ئاوینه یه کی پرمانان بو لیکدانه وه ی بوچوون و لیکدانه وه ی دیارده میشکی یه کان و ئاره زوووه کان . (کلی) له به ره مه مه کاندایه ، شیوه و فورمه جو راو جو ره کان و پارچه پارچه له ژماره نه هاتوووه کان هه موو پیکه وه ده نووسینی و پرۆزه ی «شیوه سازی» یه کی ده وله مه ندی لی دروست ده کات ، که وهک چیرۆکیکی سروشتی په ره ده ستینی و هه رگیز ناگاته کۆتانی .

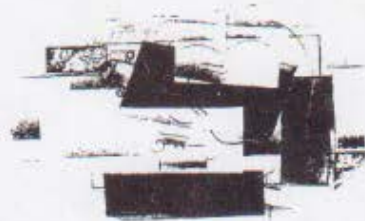
ئه و شیوه و فورمانه هونه رمه ند دروستی کردوون و به هوی زمان و ته کنیکیکی هونهری یه وه «بوون» ی پی به خشیوون و وهک زنجیره یهک ، له چوارچیه ی بابه ت و شکل دا دو هینه ده سی هینه زیادی کردوون و له جوانی یه کی هونهری ده وله مه ندا په ره ده ستین .

(۷) یه کیتی سوڤیه ت (۱۹) :

«بزوتنه وه ی راجیزم و سوپرئاتیزم و کۆستروتیفیزم . .» له سه ره تای سه ره لدانی شوپشی ئوکتۆبه ری ۱۹۱۷ دا ، له روسیا ههروهک سه رتا پای بواره کلتوری و کۆمه لایه تی یه کان ،

(کوبیزم)

هه بوو ، بدم بۆنەتەوه سەرلەنوی له وولات هاتنه دەرەوه . لایهکی ترهوه هونەرماندان (رۆدچینکۆ) و (لیسیستسکی) ههولیان دهدا بۆ دامهزراندن و دروست کردنی هونەریکی پیشه سازی که بتوانیت خزمەتی تەکنۆلۆژیا بکات و بێمهش سەرتاپای ئاستهکافی زبانی کۆمه‌لایهتی بۆ پیشه‌وه بچێ بۆ ئەم مەبەستەش تەکنیک و زمانی . . سوپرپاتیزم «یان بە کاردههینا . . بەلام ئەهه بواره هونەرییە گونجاوه ههروا به باشی درێزهی نهکیشاوه ل پاش کۆچی دوایی «لینین ۱۹۲۴» بارو زورف گۆرپراو بوروکراسیەتی دەسه‌لانی سوڤیه‌تی ، هه‌موو سیاسەتی هونەری س‌ری‌یه‌وه و گشت جوړه توێژنه‌وه و لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی ئاوتۆنۆمی قەدەغەکردو ئەو سەر‌به‌خۆیی‌یه‌ گه‌وره‌یه‌ی به پێویست نه‌زانی و ئەمهش بووه هۆی پەرش و بلاوی و سستی و نه‌مانی چالاکی هونەری و دا‌هینانی نوی . سەر‌ه‌رای ئەمانه هاتن پێناسه‌یه‌کی نوی‌یان بۆ (هونەر) دا‌رشت به‌وه‌ی که تهنه‌ئا‌میرپه‌که بوو پروپاگه‌نده‌ی سیاسی و هه‌یجی‌تر) . . بۆ هه‌لسانه‌وه‌ی ئەم تەرازووه له‌نگه ئەو خزمەت کردنی سیاسی و پیا‌هه‌ل‌دان و شیعاراته‌ی خۆیان ناونا (ر‌ی‌الی‌زمی سو‌شیا‌لیستی) (۲۲) و به‌مه‌ وه‌لامی سەرتاپای ئەو گۆر‌پرا‌نه‌یان دایه‌وه . .

۸ قوتابخانه‌ی با‌وه‌اوز Bauhaus سالی ۱۹۱۹ له Weimar فایمار (گرۆپ‌یوس)ی ئەنداز‌یاری بیناکاری المهندس المعاري ئەم قوتابخانه‌یه‌ی دامه‌زراند . له‌لایه‌ک ئەزمونه هونەری‌یه‌کان و له‌لایه‌کی دیکه‌وه بیرو‌پرا پێشکه‌وتوو‌خ‌وازه‌کان توانیان کار بکه‌نه سەر ئەم قوتابخانه‌یه‌وه بیکۆرن به‌ بواریکی گونجاو بۆ جی‌به‌جی‌گه‌ماندن پ‌رۆ‌گرامی‌کی پیشه‌یی و پ‌رۆژه‌یی به‌ هه‌یز بۆ سەر‌جه‌م لایه‌ن و لقه‌کانی هونەر . ئەم هونەر‌ماندانه‌ی لای خواره‌وه به‌ پ‌س‌ی‌ پ‌رۆ‌گرامی‌کی دیاری‌کراو له سنووری ئەم قوتابخانه‌یه‌دا که‌وتنه‌ کارکردن : (ئیتین Itten ۱۹۳۸/۱۸۸۸) ، (فینینگ‌یر Feninger) ، (کلی) ، (کاندنسکی) ، (شلیم‌یر ۱۹۴۳/۱۸۸۸) ، فان

له‌و بواره‌دا له سنووری دەر‌پ‌ر‌ین‌کی (مطلق)دا تەعبیری له‌ بابەت و مەسه‌له‌کان ده‌کرد ، له‌ هه‌مان کاتدا و شان به‌شانی ئەم هه‌نگا‌وانه (تاتلین Tatlin ۱۹۵۳/۱۸۸۵)ی هونەر‌مانده‌ ، بزوتنه‌وه‌ی کۆستروئیتیزم Costruttivismo ی دامه‌زراند ، هه‌ردوو پ‌یکه‌وه چالا‌کانه هه‌ولی به‌دی‌هینانی هه‌ندی به‌رنامه‌ی پ‌یوستیان ده‌دا ، (له‌ پال پ‌شتگیری له‌و نوی‌کاری و ئایدیۆلۆژی‌یه‌ شو‌ر‌ش‌گیری‌یه‌دا که سەر‌ه‌تا له‌لایه‌ن «مایکۆف‌یسکی» یه‌وه پار‌یز‌گاری ده‌کراو پاش سالی ۱۹۱۷ ده‌وله‌تی سوڤیه‌تی ئەرکی پاراستنی گرتنه‌ستۆ) هه‌ندی له‌و به‌رنامه‌نه‌مانه‌ن : به‌رنامه‌ی په‌روه‌رده‌کردنی (ئ‌ست‌یت‌یک) (۲۱) یانه‌ی پ‌رۆ‌لیتاریا ، به‌رنامه‌ی نه‌ه‌یشتنی هه‌له‌خ‌لیس‌کان و خزمەت‌کردنی سل‌بیانه له‌ گشت بواره‌کاندا ، هتد .

ئهمانه‌ش سەرتاپا له‌ ژێر ئالای ئەو با‌وه‌ره‌دا که «هه‌ر هه‌موو بواریک پ‌یوسته‌ دا‌هین‌ه‌رانه له‌ خزمەتی شو‌رش‌دا‌بن» . به‌ پ‌س‌ی‌ په‌ره‌سه‌ندن و پ‌یدا‌ویستی به‌ کۆمه‌لایه‌تی‌یه‌کانی ئەو کاته زۆر . چالا‌کانه که‌وتنه جی‌به‌جی‌کردنی به‌رنامه‌ی نه‌خ‌شه‌ک‌یشانی شار‌سازی و وینه‌ک‌یشانی پیشه‌سازی و پ‌رۆژه‌ی بیناکاری .

ئەم هه‌نگا‌وانه ، ئەم بواره به‌ربلا‌وه ، ئەم سیاسه‌ته هونەری‌یه‌ نوی‌یه‌ بووه هۆی هه‌زاندنی چه‌ندین هونەر‌مانده‌ که له‌ دەر‌ه‌وه‌ی یه‌کی‌تی سوڤیه‌ت ده‌ژبان ، ر‌ی‌ی گه‌رانه‌وه‌یان گرت‌ه‌بەر . به‌ تابه‌تی (کاندنسکی و شاگال و پ‌ی‌فس‌ن‌یرو گابۆ) . چالا‌کانه به‌شداری به‌دی‌هینانی ئەو به‌رنامه‌نه‌یان کردو به‌ هه‌موو چه‌زو وویست و توانایه‌که‌وه که‌وتنه کارکردن ، به‌لام پاش کاره‌ساته‌کانی شه‌ری «ئه‌ه‌لی» و په‌یدا‌بوونی چه‌ندین جیا‌بونه‌وه‌و ر‌یک نه‌که‌وتن و لادانی چا‌وه‌روان نه‌کراو ، ئەم هونەر‌ماندانه‌ش به‌شیک‌یان له‌و لادان و جیا‌بونه‌وانه پ‌یک ده‌هینا ، به‌ تابه‌تی له‌سەر چۆنتی کۆتایی پ‌س‌ی‌هینانی به‌رنامه‌ی په‌روه‌رده‌کردنی (ئ‌ست‌یت‌یک)ی پ‌رۆ‌لیتاریا ، راو جیهان بینی گه‌لی جیا‌وازیان

دۆسبورگ Van Dosburg — ۱۸۸۳/۱۹۳۸ .

یەكەمین بەندی ئەو پرۆگرامە پېشەنەییە لە یەكیئتی میتودۆلۆجی^(۲۴) پێك دێت و ئەمەش دەبێتە بناغەى مەبەست و ئامانجەكانى ئەم قوتابخانەىە بۆ سەرچەم لقهكانى هونەر لە پێناوى بەرھەم ھێنایى پېشە سازى دا ، ئەمە جگە لە پێداویستى پەرەردەکردنى قوتابیان لەبەر رووناكى ئەزمونەكاندا بە تايەتی ئەزمونە (ئىستېتىك) ى یەكان . ئەمەش لەلایەك لە پێناوى قوتابخانەكەدا لەلایەكى دیکەووە لە پێناوى گەیشتن بە ئاستى كۆمەڵ و جەماوەر .

ئەو بەندو بریارانەى لە پرۆگرامى ناوبراودا ھەبوون . قوتابخانەكەى تووشى شىواندن و شلۆقى كردو بوو جى ى رەخنە و دژایەتی زۆر كەس ، تەنانت لەلایەن خودى ئەو ھونەرمەندانەووە كە كارىان تیدا دەكرد . ئەمەش لە بەر ئەو ى بەئى ئەو پرۆگرامە دەبوايە شىو ى بەرھەم ھێنان (راتسىونالى)^(۲۵) . يیت .

لەلایەك ئەو بۆچوون و ھەلوێستە ئىسپرىسيونىستانەى ئەزمونە ناراتسىونالى بەكانى ھونەرمەندانى «ئەسپ سواری شین» لەلایەكى دیکەووە بیروپراو بۆچوونى راتسىونالى و (ئىجائى) یانەى «گروپوس» وەك دوو جەمسەرى ساردو گەرم دژبەبەك رادەووەستان . ھەر ئەم دوو جۆرە بۆچوونەش بوو كە بەدریژائى چەندین سال ووزەیان دایە قوتابخانەكە . ھەرچەندە ھیچ لایەكیان ھىندەى پېویست نیشانەیان نەدەپێكا . ئەمەش لەبەر ئەو ى لە باو ى كۆمەلگایەكدا كارىان دەكرد كە ھەموو رۆژى زیاتر ھەنگاوى بەرەو خۆپاریزی و دوورەپەریزی دەنا لە كۆپى ئەم جۆرە چالاکیانەدا . . پاش چەندین جم و جۆلى كارىگەر و پر مانا ، قوتابخانەى (باوھاوز) لە نىسانی سالى (۱۹۳۳) دا ، لەلایەن داروودەستەى (نازى یەكان) ى ئەلمانیاو ە داخرا .

۹) قوتابخانەى پارىس و پلاستىچىرمى نوى^(۲۶) .

شان بەشانى كۆتائى پېھنائى قوتابخانەى (باوھاوز) ، لە

پارىس قوتابخانەىەك بە ناو نیشانى L'Ecole de Paris لىكۆل د پاغى واتە قوتابخانەى پارىس» سەرى ھەلدا . لە ماو ەيەكى كەمدا گەلى چون بە پىرەووە بە زوونى پەرى سەندو گەشاىو ە .

ئەگەر (باوھاوز) بە راستى قوتابخانەىەكى خاوەن بەرنامەو ئامانجى دیارى كراو بوونى و چەندین ئەزمونى جى بەجى كردنى و ھەولى داى لە پێناوى زمان و فەرھەنگ و تەكنىكىكى ھونەرى یەكگرتوودا ، ئەوا قوتابخانەى پارىس لەسەداسەد بە پێچەوانەو ە بوو . ھەتا بلى ى مەبەست و ئامانجى نادریارو فرە جۆربوو ، لە زۆر لایەن پێك ھاتبوو . لەبەر ئەو ى بازارو بازرگانىتى ھونەرى ووزەى دەدائى ، پېشوازی لە سەرتاپاى بۆچوون و جیھان بىنى بە جیاوازەكان دەكردو ھیچ مەرج و بریارىكى چەسپاوى نەدەخستە بەردەمیان ، ئەمانەى لای خوارو ە بەشێكن لەو فرە جۆرو ھەمە چەشنە بیرو رایانە : (پىكاسۆ - بەشۆ ە سازى بەكى دىالېكتىك - ەو ە) ، (براك - بە ئەزمونە (ئىستېتىك) ى بە ناسك و وور دەكانى یەو ە) ، (ماتىسى - بە دلخۆشى داھینەرانەو گەش بىنى و سادى بەكى چەسپاوەو ە) ، «شاگال - بە جیھائىكى ئەفسانەى خەو و خەبالەو ە) ، (سۆتېنى - بە كارە ئىسپرىسيونىستەكانى یەو ە) ، (رۆوالت - بە ھونەر ە سەرەتائى بەكە یەو ە) ، ئوترىللو - ش ھەرو ەھا) ، تەنانت ئەم قوتابخانەىە باو ى بۆ كارە ھونەرى بە چرو كورتەكانى مۆدىلبانى» ش كردبوو ەو ە .

لە ھۆلندا (مۆندریان Mondrian ۱۸۷۲/۱۹۴۴ ى ھونەرمەند لە ھەلوێستى ھونەرمەندىكى راتسىونال ى یەو ە ، چەند رەخنەبەك لە كۆبىزم دەگرت ، ھەرچەندە ناوبراو ھەرگىز نەیتوانیوو ە بىئە ھونەرمەندىكى راتسىونالى تەواو ، چونكە نەیدەتوانى بگاتە ناو ەروكى دیاردەبەكى ، كە بە حەقیقەتى خۆى دەزانى . مۆندریان بە پێچەوانەى (دېلونى) و (فتورىستى بەكان) ە و ە دەپروانى بە كۆبىزم .

مۆندریان بۆ ئەو ى بگاتە ناو ەروكى ئەو دیاردەبە ، واى

دادايزم

تەواوەتی پېچەوانەى بزوتنەووە بانگەوازە ھونەرىيە راتسىيونالىيەكانەووە ھاتە ژانەووە . لە ژێر ئەم ناویدا «دادايزم» ھەتا ساڵى ۱۹۱۹ بەردەوام دەيىت و ئىدى دەپەرئىتەووە بۆ جىھانى (سورپاليزم) Surrealismo. . . شپوہەيەكى گشتى زۆر بەى ھونەرمەندان و رۆشنبيران تاييدا بەشدار دەبن و كۆمەلئىكى زۆرىش لە ئەديبان و شاعيران و پەرخەگران ھارىكاريان لە گەلدا دەكەن .

ھونەرمەندانى ئەم بزوتنەووەيە (يەكئىتى) يەك دروست دەكەن . پىكەووە بەگشتى ھاوړاو ھاوېرپار دەكەونە بەر پەرچدانەووە پەزكردنى سەرتاپاي بەھاو نرخە عادەتىيەكانى ئەدەب و ھونەرو فۆرمەكان .

پەرخەنى توندو تىزيان دژ بە كوييزم بوو و ايان ليكداووەتەووە كە لەژێر سايەى ئەو بزوتنەووەيدا (ھونەر) بە سەرپۆشيكى شۆرشيگىر داپۆشراووە لە راستيشدا كراووەتە ھۆيەك بۆ بەرھەم ھيئەتى بەھا دادايزم بە تەنھا دژ بەو (بەھا) يەى ھونەرو بەرھەمە ھونەرىيەكان نەووەستاووە بگرە بە توندو تىزى و بە شپوہەيەكى - مطلق - سەرتاپاي بەھاو نرخەكانى بەرپەرچ داووەتەووە پوچى كردۆتەووە .

پەسەنى ووشەى «دادايزم» دەگەرئىتەووە بۆ ووشەى «دادا» ، ئەمەش لە سەرەتاي دامەزراندنى بزوتنەووەكەدا ، بۆ دەرپىرینی مانای تەواوى ناراتسىيونالى بزوتنەووەكە ، بە رېكەوت لە يەكالا كردنەووەى لاپەرەكانى فەرھەنگىكى زماندا دۆزراووەتەووە كراووە بە ناوى بزوتنەووەكە . . . لەم بارەيەووە (تزارا) Tzaeaى شاعير دەلى : (دادا ھىچ مانايەك نابەخشی ، بەرھەمىكى (دەم) و (زمان) ھەو ھىچى تر . . .) .

دادايزم بەو شپوہەيە نرخ و بەھا ليك دەداتەووە ، كە پيوستە لە «شەكان» ھوہ بگويژرئىتەووە بۆ . . . ھونەرمەندان» ، چونكە تەنھا ئەوان بە ھەلبژاردنى خودى خويان ، بە ھەرچ شپوہەيەك يىت ، تەعبير لە شەكان دەكەن ، ئىتر تەعبيرەكە ھەر چۆنىيىت دەگەرئىتەووە بۆ خودى ھونەرمەند ، كەواتە نرخ و

لپك دەدايەووە كە گشت دياردەيەك لە گەنجينەى - بىر - ھوہ دىتە دەرى و - بىر - يش تەنھا لە قولانى بابەتە (لوجىكى) (۲۷) يەكانەووە ھەست پى دەكرىت ئەمەش بەھوى ھەلس و كەوت و ھەنگاونانى ووردو پەرسەرنجەووە دەگاتە ئەنجام . ئەو بابەتە لوجىكىيەنەش مەبەستى لەوانەيە كە دەيانەوى بىنە ھوى درك پى كردن و تىگەيشتى گشت شەكان ، (مۆندريان) دەى ووت تەنانت ئەو شتانەش كە لەو ديوى ھەل و مەرجە تايەتىيەكانى سۆزو خوشەويستى و ھەستەكانەووەن .

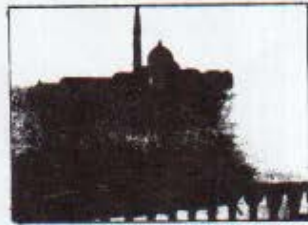
لە بۆچوونەكانى (مۆندريان) ئەو دەردەكەوى گەر ئەو ميتودۆلوجىيە راتسىيونالىيەى ، كە لە بواری ھونەردا دەيانەوى بىچەسپىن ، بە سەرتاپاي ژيانى كۆمەلەيەتى دا بلاوېكرئىتەووە ، دەيىتە ھوى بە عمومى كردنى بەرھەم و كارە (ئىستىتیک)ى يەكان ، لەم حالەشدا ھونەر ھىچ مافىكى ژيان و گوزەرانى بۆ نامىنئەووە وەك خودى خوى و تايەت مەند تى خوى بەمەش مەرجەكانى بوونى خوى لە كىس دەدات .

ساڵى ۱۹۱۳ چەند ھونەرمەندىك لەپاش زنجيرەيەك ليكولنەووەو تويژنەووەى شاعيرانە ، رىيازى (پلاستىچىزمى نوئى) - Neoplasticismo دادە مەزرىن . بۆ ئەم بانگەوازەش : فان دۆسبورگ «ى ھونەرمەند گوفارىكى بە ناوى De Stijl - دى ستيل» (۲۸) ھوہ بە چاپ گەياندو وەك سەرەتاي ئەم رىيازە ھونەرىيە ھۆلندىيە كەوتە بەرچاوى جەماوەر .

داواو وويستى سەرەكى ئەم رىيازە ئەوہە كە ھاواربكات بۆ مانەوہى (ھونەر) لە باوہشى نەمرى و پاك و بىگەردى فۆرمەكاندا ، بەنى ئەوہى لەلايەن ھىچ ميژوويەكەووە دەستكارى بكرى ، بە تايەتى ئەو ميژوويە بە پلنەرو ھۆيە ناراتسىيونالىيەكان شپوئىزاووە .

۱۰ بزوتنەوہى دادايزم DaDaim (۲۹) . . .

ساڵى ۱۹۱۵ لە شارى «زورىخ» ئەم بزوتنەوہە لە لاين ھونەرمەند (دوشامپ Duchamp ۱۸۸۷/۱۹۶۸) ھوہ دامەزرىنا . . . ئەم بزوتنەوہ نوئىيە بۆ مەبەست و ئامانجىكى بە

بهها هی هونه رهنده ، نك بهرهمه كه . .
به شدارانی ئهم بزوتنه وهیه گوڤاری (دادا) و (گاباغیت
فولتیغ) (۳۰) یان به چاپ دهگه یاندو زۆریه ی بهرهمه هونه ری و
ئهمه بی یه کانی خو یانیان تیدا بلاو ده کرده وه .

رێکهوت ووشه کانی دروست کردوووه دێره کانی لی پێک
هیناوه ، ههروهها (ئارپ - Art) ی هونه رهنده شیوه
ئورگانی یه کانی به رێکهوت هاتونه ته ژبانه وه .
پهراویژ :

- ۱ - (هونه ری وینه کیشانی ئوی) ناوینشانی بهرهمه مکی ئینسیکلۆپیدی هونه ری یه ، کۆمه لی له
نوسه ران و په خه گران ی هونه ری له ئیتالیا ئاماده بان کردوووه له شاری (میلانو) به چاپی
دهگه یه ن ، به شیوه ی زنجیره یه که ههفتانه درده چی و سه رجه می بهرهمه که له «سی»
به رنگ پێکهاتوووه هه ریه که یان تایه ته به قوناغیتکی میژوو ی ئهم هونه ره له مانه ناوینشانی ئهم
(سی) بهرگه ن :
- یه که م : هونه ری وینه کیشانی له سه ده ی بیسته مده .
- دووهم : ئیمپرسیۆنیسته کان - الانطباعین -
- سی ههم : ریالیسته کان و رۆمانتیک یه کان

هه ر بهرگه نیک له مانه «۱۴» زنجیره یه و (۲۸۰) لاپه ره ی قه باره گه ره یه (۳۱×۲۴)
سانیمه تره) . لیبیرسرای گشتی (پ - سینیستۆن) ه . (م . فلوستینیلی) سه ره یه شتی
ده کات . ئه وه ی لێر دا کردوو مانه به کوردی زنجیره ی ژماره (۱) ی بهرگی یه که مه و (کلادوئو
زانینی) نووسبو یه . له شاری میلانو ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی (دیل دراگو) ئه رک ی
چاپ و بلاو کردنه وه ی گرتو ته نه ستو ، به پی ی پێداویستی خو ئه ران به م جو ره بابه تانه و به
پی ی توانا ئهم به شه مان کرده کوردی و پو زیاتر روونکردنه وه ی بابه ته کان خو مان
پهراویژمان بۆ ئاماده کردو لیسته یه کیشان له ناوو هه ندی زانینی پێوست ده باره ی
هونه رهنده نان کرده پاشکویه کی یاسه که ، به هه ر حال گه رچی مۆمبکی کزیش له
گه نجه نی ئهم هونه ره ده وه مند ه دا داده گیرینین . په زامه ندی خو ئه رانی «کاروان» و
هونه رهنده نانی کورد هه موو شه تکه بۆ ئیمه ، ئهمه ش ناوینشانی بهرهمه که یه به زمانی
ئیتالی :

La Pittura Moderna
LAETE DEL COLORE DELL 800 AD OFGL.
10 Volume / IL NOVECENTO No. 1
1985 By Editoriale (Del Drago) Milano.

- ۲ - ئیمپرسیۆنیسته کان : واته ئه وه هونه رهنده نانی سه ر به بزوتنه وه ی (ئیمپرسیۆنیزم -
Impressionism) ن - که به عه ره ی «الانطباعیه» ده گریته وه ، ئهم بزوتنه وه یه له
فه ره نسا سه ری هه لدا ، له یواری هونه رو ئه ده و و مۆسیقادا . له و باوه رده ان که ئه رک ی
راسته قه یه ی هونه رهنده ن ده برینی بیرو بۆ چوونه کانی بینین و مێشکی خو یه تی ، نك
وینه گرتن و لاسانی کردنه وه ی واقیعیکی بابه تی .
- ۳ - ئیسپرسیۆنیزم : (Espressionismo) به ئینگلیزی (Expressionism) ه . واته . .
«العبیره» رێبازیکی هونه ری یه ، پر وایان به وینه گرتنی واقیعه بابه تی یه که یه ، سه ره سنی
ده برین و ته عبیرکردنی واقیعه که ده ده نه ده ست هونه رهنده ن و چۆنیتی بۆ چوون و
بیرکردنه وه ی ، به پی ی ئه و راده ی کارتی کردنه ی واقیعه که هه یه تی بۆ سه ر هونه رهنده ن
خو دی خو ی ، په نگه اندانه وه ی ئه و واقیعه له ده روونی هونه رهنده ناو بوونی به بهرهمه مکی
به رجه سته ی له رێگای ده برینی هونه رهنده وه .
- ۴ - ئیسپرسیۆنیسته کان : ئه وه هونه رهنده نانه ده گریته وه که سه ر به رێبازی
(ئیسپرسیۆنیزم) ن .
- ۵ - (Fauvism - IL فوفیزم - الفوفیه) رێبازیکی هونه ری یه ، زۆر سه ره بخو یانه له
گشت کۆت و زنجیریکی لاسانی کردنه وه ، هونه رهنده ن هان ده دا بۆ هینانه کایه ی بهرهمه

هه لۆیست و بیرو رای ئهم بزوتنه وه یه ، به شیوه یه کی
سه ره کی ، کاردانه وه یه کی راسته و خو یه به رامبه ر به
(راتسیونالی بیته) و (پیشه) (هژی) ، چونکه له و
پروایه دا بوون ئهم دوو دیارده ی . پێسانی کاره کانیان دا ،
له دوا چرکه شدا بیته ، ده بته هو ی سه ره کی دامه زرانندی شه رو
خو ئه رشتن و مردن . .

له لایه نی هونه ریشه وه (دادایزم) ته کنیکه هونه ری یه
عاده تی یه کان په فز ده کات و گالته یان پی ده کات هه ر له بهر
ئه وه ی بکه ونه سه رزه نشتی کردنی ده برینی حه قیقه ت ،
ده ست ده که ن به وینه کیشانی (بابه ت) یك یان (شت) یك که
هه تا ئاسانی بیته ،

وهك : دۆلانی ، پێچکه ی پاسکیلی . . هتد ، سه ره رای
ئهمه ش بابه ته که ده خه نه بواری جیگه یه کی هه تا بلی ی
نا ئاسانی یه وه بی گو مان ئهمه ش ده بیته هو ی ئه وه ی که بابه ته کان
توانا وه یزی کاردانه وه و کارتی کردنی خو یان وون بکه ن . .
ئهمه ش مه به سته ی سه ره کی ئه وان بووه . بۆ په خه نو سه رزه نشتی
سه رتا پای بواری شه تکه کانی دیکه . .

دادایزم له به رامبه ری راتسیونالی پرۆژه سازی دا پێشینیاری
(رێکهوت) ده کات و ده لیت : ذات له خودی خویدا
په یارده دات شه تکه کان کامیان ئیستیتیکین و کامه بان
ئیسیتیکین نین ، ئهمه ش که ووتو ته سه ر رێکهوت ، ذات
سه ره سته و ئیسیتیککی بابه ته کانیش به ته نها له لای ئه ون و ئیتر
هه رچو نی به ئه نجامی ده گه یه نی هه ر خو ی ده زانی . . بۆ ئه وونه
سه رتا پای بهرهمه هونه ری یه کانی (شوئیرس) پێکهاتوون له و
بابه تانه ی که به رێکهوت کۆبوونه ته وه ، شه عه ره کانی (تزارا) به

نوی، رسعتی تم زاروویه له ووشی Fauves - فوفی، ی فیره نسی یوه هاتووه که مانای «گیان له بهری درېده» ده به خشی، به هونرمه ندانی تم ریازیه دوتری «فوفی» یان فوفیست.

۶ - Extraeuropea - نیکسترا ئیورویپی (به زاروویه کی لیکندراوه له ووشی «Extra» وهک پیشگر تک وایو بزور زارووه ناووه ده نوو سیندری و مانای (له دهره وهی، له ولای زیاتر له) ده گه یی، له گه ووشی «نورویا» دا، پیکووه مانای له دهره وهی نورویا «دا» ده به خشی معیست له گشت نوو کلتور و هونره یه که شوینی سره له دانیان دهره وهی نورویا یه.

۷ - Die Brücke - دی بروکی، تم زاروویه مانای (پرد - الجس) ده به خشی، ووشه یکی له مانای یه، تم بزوتووه به خویان به سره تایی ئیسریستوییزی له مانای دوزانی، له تم هم پهرینه یوه له کژووه یو نوی نای بزوتووه که یان نا «پرد».

۸ - Reziale - راتسیونال، یو زیاتر روون بوونه و برونه پراویری ژماره ۲۵۰.

۹ - le Neue Sachlichkeit - یاه تابه نوی - الموضوعیة الجدیده، تم زاروویه له مانای یو له دو بهش پیکه توه Neue واته (نوی) (Sachlichkeit) واته (یاه تابه نوی) تمی دوانی یان ریازیکی هونری و ته ده فی گه لی کونه.

۱۰ - IL CUBISMO - کوپیزم - التکمیبه، تم بزوتووه ریازیه هونری یه، ره گه زی زارووه که ده گه ریته یو ووشی Cubo که مانای شمش پالو ده به خشی و له زمانی یتالی و لاتینی کوندا هره هره مانای هدی - به کاره یانی زارووی اکریزم وهک نای رسعتی تم ریازیه هونری یه له ته ده فی هونری کوردی دا به پیوست دوزانی و هر بهم بونه یوه به درزیانی باسه که هر اکریزم ده نو سین.

۱۱ - Materiale - مه نیرال، ره گه زی زارووی «مانیرالیزم» به رسعت ووشه یکی لاتینی یو له بری «الماده» عمره ی به کاری دین.

۱۲ - Simbolo - سیمبول، ره گه زی زارووی «سیمبولیزم» که «الرمزیه» عمره ی ده گه ریته، ووشه که به رسعت لاتینی یو لیردا نیمش (سیمبول) له جیانی (الرمز) به کار دین.

۱۳ - (به کریستال یون) : ده تاین له بهرامبری ووشی به (شفاف) بوونی عمره ی دا ووشی (کریستال) به کارینن و تم زاروویه ش مانای فی رنگی و تمکی و ناسکی ده به خشی.

۱۴ - Futurismo - II - فوریزم - المستقبلیه، ره گه زی تم زاروویه ووشی Futuro فورووی لاتینی یه که مانای «پاشه روژه» ده به خشی، زارووی فوریزم وهک نای نوو بزوتووه هونری و ته ده فی یه، وای به باش دوزانن وهک زارووه لاتینی یه که به کاری دین.

۱۵ - Metropoli - میتروپولی، وهان (میتروپولی) تم زاروویه له گه ل پهره سه ندنی پیشه سازی و دروست بوونی نوو شاره گه ورانه دا که زیاد له جهند ملیونیک دانیشوانی یندا دوزیا هانه کایه ووه بووه نای نوو شاره گه ورانه. به تابه نوی پاش له وهی تن گوه له تمی هات وچو په پدایو، مؤلف بری له دروست کردنی هوی کانی گه یانندن و هاتوچو کرده وه له ژیر زهوی دا که پی دوتری «میترو».

۱۶ - IL Blaue Reiter - له سب سوری شین، تم زاروویه له مانای یو له دو بهش پیک هاتووه، په کم Blaue واته «شین»، دووم Reiter واته له سب سوار یه یتالی ده بیته IL Cavalliere Azzurro.

۱۷ - Positivism - پوزیویزم، بهرامبر به زارووی (الانجاییه) عمره ی یه، ره گه زی زارووه که ووشی Positivo ی لاتینی یه، بزوتووه یکی کلتورالی یه له کونانی سده ی نوزده همه دا له پیکلنره سعری همدلا، پوزیویست کان - واته ته وانه ی سمر بهم

بزوتووه یه یون - پروایان به ووه یو که کژووه ل پیوسته بگورری و له هزاری و نه بوونی بزگاری پی تممش به هوی پیکه وون و پهره سه ندنی زانسته کان و ته کونولویاوه.

۱۸ - Extraeuropea - نیکسترا ئیورویپی، به - برونه زارووی ژماره ۲۶.

۱۹ - په کتی سؤفیت : په کم Raggismo - راجیزم) ره گه زی تم زاروویه ووشی، راجیو - Raggio ی یتالی یه که مانای «توله تیشک» ده به خشی. دووم Suprematismo - سوپریاتیزم) ره گه زی تم زاروویه ووشی Supreme ی یتالی یه که مانای باشنر ده به خشی، سی هم Costruttivismo کوستروتیویزم، تم زاروویه به زمانی یتالی مانای درست که بران داهینه رده به خشی، ره گه زی تم زاروویه کرداری Costruire کوسترویری ی یتالی یه، واته «دروست کردن».

۲۰ - Cubismo Analítico - کوپیزمی ته نالینیک) واته (کوپیزمی تیره روه) نوو قوناه ی کوپیزم که سالی ۱۹۱۰ ده سی پی کردو (۲) سالی خپانند.

۲۱ - Estetico - ئیستیک) تم رسعت زارووه که یو لایته، مانای «جمالی قی» ده به خشی، که ده بیته «الجمالیه» واته «ئیسیتیویزم» Aestheticism ده بیته نای نوو ریازیه هونری یه که بنه ما جوانی یه کان له کاره هونری یه کان دا به بنجینه فی دوزانن.

۲۲ - Realismo Socialista - ریالیزمی سوشالیستی، تم زاروویه به عمره ی ده بیته (الواقعیة الاشتراکیه) نوو ریازیه هونری و ته ده فی یه که سره تا له په کتی سؤفیت له سالدانی شوینی نوکتو په ردا سعری همدلا، بووه بزوتووه ریازی ته ده بو هونری شورش، پاشان پهری یوه یو وولاتانی دیکه.

۲۳ - IL Bauhaus - باوهاوز) رسعتی تم زاروویه له مانای یو هر به ناوه له مانای یه که له وولاتانی دیکه شدا به کاره هینرت.

۲۴ - (په کتی میتودولوجی) واته (وحدة المیثودولوجیا) زارووی Metodologia - میتودولوجی) بهرامبر به (علم المنهج) عمره ی یه که به کوردی «زانسی ریگختن» ده گه ریته. ره گه زی تم زاروویه ووشی Metodo - میتودو وی لاتینی یه.

۲۵ - Razionale - راتسیونال، به عمره ی (المنطق) ده گه ریته، وای به باش دوزانن ره سه نه لاتینی یه که له کوردی دا به کاره یتری زیاتر له هر نه بوونی ووشه یه که بهرامبر به «المنطق» وه یو ووشی (لا منطق) - ناراتسیونال - به کار ده هین.

۲۶ - (قونایخانه ی پاریس) به زمانی فیره نسی (L'Ecole de Paris) یو به (لی کول پاغی) ده خویندریته. (پلاستیجیزمی نوی) - به زمانی یتالی - Neoplasticismo ی پی دوتری که له دوو بهش پیک هاتووه (Neo) که وهک پیشگر تک وایو به زور زارووه ده نوو سیندری یو ته وهی مانای (نوی) بگه یی، ووشی (پلاستیک) که به یتالی Plasticismo یی دوتری و به (پلاستیجیزم) ده خویندریته، همدو پیکه وه بن (پلاستیجیزمی نوی).

۲۷ - Logico - لوجیک) بهرامبر به ووشی (البدییه) عمره ی یه رسعتی ووشه یه لاتینه زارووی (لوجیک) یان (نالوجیک) ده بیته که له کوردی دا به کار ده هیندری.

۲۸ - De Stijl - دی ستیل) ووشه یکی فیره نسی یه، مانای (مؤده) ده به خشی. (به یتالی IL Stile - یل ستیلی) ی پی دوتری، (ستیلیست) (Stilista) له کسه یه که نه خشی جل و بهرگی نوی ده کیشی و (مؤده) داله هین.

۲۹ - DaDaismo - دادایزم) زاروویه که نای بزوتووه یکی هونری یه، ره گه زه که ووشی (DaDa) ی فیره نسی یه به هونرمه ندانی سره بهم بزوتووه یه دوتری (دادایست) به نای DaDa - دادا) وه گؤفاریکیان دهر کرده وه.

۳۰ - (گابا غی فولتیج - Gabaret Voltaire) دوو ووشی فیره نسی نای په کیکه لهو گؤفارانای دادایسته کان) چاپان دهر کرد. همدان داوه فیره نسی یه که چون ده خویندریته همدو ییو سیه وه.